

Віталій Олександрович УСАТИЙ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса», м. Харків)

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПРОБЛЕМАТИКИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті, на підставі узагальнення низки теоретичних напрацювань, проведених у межах юридичних та економічних наук, констатовано, що українські вчені розробляють, удосконалюють та розвивають наукові положення у межах проблематики використання спеціальних знань під час розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. З'ясовано, що низка теоретичних положень, розроблених упродовж останнього двадцятиріччя, стосуються загальних засад використання спеціальних знань у кримінальному провадженні або ж окремих галузевих засад, як-то участь спеціаліста в слідчих (розшукових) діях чи залучення експерта до проведення певного виду експертного дослідження. Визначено, що досі недослідженими є питання використання спеціальних знань під час розслідування контрабанди, протидії господарській діяльності, доведення до банкрутства та банку до неплатоспроможності, маніпулювання на енергетичному й організованому ринках, розголошення комерційної, банківської та інсайдерської інформації, кримінальних правопорушень, пов'язаних із приватизацією та пов'язаних із обігом цінних паперів.

Визначено, що стан наукової розробленості проблематики використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та їх судового розгляду є недостатнім, тому що в теорії вітчизняної науки переважно дослідженню піддавалися лише окремі її складові, а тому потребує активізації. Окреслено напрями подальших наукових розвідок.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, господарська діяльність, економічна злочинність, банківська діяльність, спеціальні знання, криміналістичне забезпечення, експерт, спеціаліст.

Постановка проблеми. Положеннями Конституції України, Господарського кодексу України, а також низки інших законодавчих актів гарантовано право кожного на здійснення незабороненої законом підприємницької діяльності, закріплено загальні принципи господарювання тощо. Такі засади мають на меті забезпечити належний рівень економічної безпеки, реальні можливості провадження господарської діяльності будь-яким суб'єктом господарювання незалежно від організаційної форми, статутного капіталу тощо. Попри вагомість цих гарантій, розроблених і впроваджених правових механізмів гармонійного функціонування суб'єктів господарювання, у правозастосовній практиці залишаються чисельними факти протиправних посягань на суспільні відносини у сфері господарської діяльності, тобто які виникають в процесі виробництва всією сукупністю галузей господарства суспільного продукту, його розподілу й обміну, виконання робіт і надання послуг вартісного характеру, а також у процесі формування та виконання бюджетів. Поширеність протиправних посягань, учинених у сфері господарської діяльності, зумовлює потребу розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх розслідування. Одним із важливих і майже завжди обов'язкових компонентів криміналістичного забезпечення розслідування є рекомендації щодо використання спеціальних знань.

Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності є доволі чисельними, які попри низку спільних ознак суттєво відрізняються за особливостями предмету посягання, способами вчинення, а також іншими ознаками. Це закономірно зумовлює той факт, що проблематика використання під час їх розслідування спеціальних знань також характеризується низкою специфічних особливостей, а тому її пізнання має відбуватися на підставі застосування комплексного підходу, із дотриманням принципів об'єктивності, історизму й узагальнення раніше проведених розробок.

Мета статті – визначити сучасний стан наукового забезпечення проблематики використання спеціальних знань під час розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності класифікують у юридичній літературі за різними підставами. Саме застосування криміналістичної класифікації сприяє їх пізнанню, а отримані результати покладаються в основу науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх розслідування. На нашу думку, такою, що характеризується найбільшим криміналістичним значенням є класифікація, розроблена на підставі врахування статусу суб'єкта (у сфері господарських правовідносин) стосовно якого вчинено кримінальні

правопорушення. За цим критерієм ми пропонуємо виокремлювати такі групи кримінальних правопорушень: 1) учинені проти окремих суб'єктів господарювання; 2) скоєні в сфері захисту інтересів кредиторів; 3) учинені в сфері захисту інтересів споживачів товарів і послуг; 4) реалізовані у сфері захисту інтересів акціонерів; 5) скоєні проти економічних інтересів держави; 6) вчинені проти інтересів держави в сфері обігу товарів; 7) скоєні проти інтересів держави в сфері обігу грошей; 8) які посягають на інтереси держави в сфері приватизації та ін. З огляду на визначені групи, пропонуємо узагальнити науковий доробок вчених, присвячений цій проблематиці, на підставі чого з'ясувати стан наукового забезпечення цих проблем.

До групи кримінальних правопорушень, скоєних проти економічних інтересів держави, на нашу думку, передусім належать ті, що традиційно визначають як податкові і вчинені в бюджетній сфері. Одним із перших монографічних напрацювань, присвяченому криміналістичному забезпеченню розслідування податкових злочинів належить робота В. В. Лисенка (2006). Також суміжні питання досліджувалися в роботах Г. Л. Чигриної «Джерела доказів у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» (2004), Р. С. Довбаша «Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість» (2009) та ін.

Розслідуванню бюджетних злочинів присвячені дисертаційні дослідження Р. Л. Степанюка, Г. В. Мудрецької, В. В. Кікінчука, В. А. Бідняка, О. Ю. Камишанського, І. В. Писарчука, А. П. Затопоцького, В. А. Лилика, Ю. О. Ліпін та ін. Структура проведених наукових розробок майже завжди залишалася класичною і обов'язково включала в себе завдання щодо розроблення тактичних та організаційних засад використання спеціальних знань у межах досліджуваної проблематики. Своєю чергою комплексним монографічним дослідженням теоретико-прикладних основ використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є робота В. Л. Діденка (2024). У позитивному аспекті слід відмітити, що запропоновані автором доповнення ч. 1 ст. 71 КПК України, ч. 2 ст. 72 КПК України та ст. 101 КПК України. Як і у більшості досліджень подібного виду розкрито також елементи механізму кримінально протиправної діяльності, пов'язаної з посяганням на бюджетні кошти, поняття спеціальних знань, форми їх використання, особливості залучення спеціаліста, тактичні особливості призначення і проведення судових експертиз, що є типовими для цієї категорії кримінальних правопорушень¹.

У дослідженнях А. Ф. Волобуєва², В. В. Кікінчука та В. О. Гусєвої³,

¹ Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2024. С. 175–183.

² Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2001. 407 с.

³ Кікінчук В. В., Гусєва В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків, 2020. 58 с.

С. А. Тюленєва¹, С. С. Трача² визначено окремі аспекти призначення судових експертиз та залучення спеціалістів до участі в розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправними посяганнями на законні інтереси й активи суб'єктів господарювання.

Проблематика криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів стала предметом монографічного дослідження О. В. Шаповал (2017). Авторка зауважує, що типовим під час розслідування економічних злочинів є призначення комплексної техніко-криміналістичної, судово-почеркознавчої експертизи, рідше: судово-економічна експертиза (бухгалтерська, фінансово-кредитна та фінансово-економічна), психологічна, дактилоскопічна та ін.³

Концептуальні положення в розрізі вивчення інституту спеціальних знань, його використання, сформували В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, М. В. Костицький, О. М. Костенко, А. В. Кофанов, В. К. Лисиченко, О. М. Моїсєєв, Г. М. Надгорний, І. А. Петрова, І. В. Пиріг, Е. А. Разумов, М. Я. Сегай, В. В. Семенов, З. М. Соколовський, В. В. Циркаль, Ю. М. Черноус та ін. Не можна оминати ті напрацювання, що стосуються процесуальних аспектів використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні та під час судового розгляду, проведені в умовах чинного КПК України. Присвятили свої дослідження загальним процесуальним аспектам використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування, тобто і спеціалістів, і експертів (як носіїв спеціальних знань) К. А. Садчікова (2017), Д. В. Куриленко (2017), А. М. Тимчишин (2023) та ін.

За предметом наукових досліджень пропонуємо розподілити ці дослідження залежно від носія спеціальних знань, на правовому статусі якого зосереджували свою увагу науковці. Процесуальні й тактичні аспекти участі спеціалістів у кримінальному провадженні в цілому та в слідчих (розшукових) діях зокрема, на монографічному рівні досліджували О. О. Бондаренко (2004), В. В. Коваленко (2004), О. О. Волобуєва (2006), О. А. Кравченко (2012), Є. Є. Демидова (2013), В. О. Яремчук (2014), Є. О. Даніч (2018), О. О. Коваленко (2023) та ін.

Правовий статус експерта, порядок його залучення до кримінального провадження, призначення та проведення експертиз ґрунтовно розроблені В. М. Абрамовою (2004), С. П. Лаптою (2006), В. М. Ревакою (2006), В. Д. Юрчишиним (2007), Б. В. Романюком (2009), М. Г. Щербаковським (2015), А. В. Дудич (2016), Е. Б. Сімакової-Єфремян (2017), А. В. Шульженко

¹ Тюленєв С. А. Можливості почеркознавчої експертизи у розслідуванні рейдерства. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. №14. С. 29–41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2024-14-3>; Тюленєв С. А. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 112–122. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10>.

² Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. Одеса : Гельветика, 2023. 452 с.

³ Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 15–17.

(2021), В. В. Бажанюком (2023) та ін.

Ураховуючи, що низка досліджуваних кримінальних правопорушень вчиняється в сукупності з іншими кримінальними проступками та злочинами, не можна оминати увагою дослідження, проведені в межах суміжної проблематики. Вважаємо, що науковий інтерес представляють комплексні дослідження з питань:

- використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій (Д. В. Пашнєв (2007), Л. П. Паламарчук (2005));

- теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності (О. С. Кофанов (2011));

- використання спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування (І. А. Петрова (2012), О. В. Шевченко (2017));

- використання спеціальних бухгалтерських знань під час розслідування злочинів у сфері сільськогосподарського виробництва» ( );

- використання спеціальних знань під час розслідування фальшивомонетництва (А. В. Мироська (2012));

- використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень (Ю. Ю. Ковальов (2021), О. В. Шрамко (2021));

- використання спеціальних знань у розслідуванні службових злочинів (Н. В. Копча (2022));

- використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених із використанням підроблених документів (І. М. Осика (2006)).

Комплексно до розробки проблематики використання спеціальних знань в діяльності адвоката-захисника підійшов А. В. Сідельников у роботі «Спеціальні знання в діяльності адвоката-захисника» (2019).

Щодо розробки суміжної проблематики, то вважаємо за потрібне звернутися до напрацювань Г. К. Прокопанич, предметом дослідження якої стали процесуальні й організаційні питання використання спеціальних знань у господарському судочинстві. Спеціальними знаннями в господарському судочинстві, на думку авторки є «знання і навички, одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються визначеними законом учасниками господарського процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань». Також вона вважає допустимим проведення експертизи з правових питань, яка є втіленням методу експертних оцінок. Акцентувала авторка увагу ще й на тому, що сучасні умови господарського процесу зумовлюють потребу у вузьких спеціалістах-юристах (експертах) із проблемних питань, пов'язаних із порушеннями банківського, фінансового, податкового, екологічного, господарського, земельного й іншого законодавства. Окрім цього, при розгляді справ у господарських судах, як вважає авторка, виникає потреба в дослідженні спорів, де однією зі сторін є

іноземні суб'єкти господарювання, через що існує необхідність у використанні висновків фахівців-правознавців¹.

Оскільки одним із процесуальних джерел доказів є висновок експерта, не можна оминати увагою ті комплексні дослідження, що присвячені тактиці проведення тих експертних досліджень, що є типовими до призначення під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. У цьому контексті визначальними є роботи в яких розкрито сутність почеркознавства та можливості почеркознавчих досліджень. Тож важливими є комплексні наукові доробки:

- Е. О. Івакіна «Теоретичні та методичні питання неідентифікаційних досліджень в судовому почеркознавстві» (2002);

- Н. О. Комісарової «Криміналістичне дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю» (2003);

- С. Г. Качуріна «Тактика проведення судово-почеркознавчої експертизи» (2006);

- Т. Ю. Копильченко «Експертні помилки у почеркознавчому дослідженні та шляхи їх подолання» (2010);

- В. А. Іщенка «Становлення та розвиток почеркознавства» (2012);

- Д. В. Мельника «Дослідження малоінформативних підписів методом структурно-геометричних характеристик» (2012);

- М. А. Григи «Криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів» (2016) та ін.

Теоретико-методологічні засади судово-економічної експертизи та вдосконалення організаційних підходів експертної оцінки обліково-аналітичної інформації щодо економічних злочинів для цілей правосуддя дослідив В. М. Іванков (2024). Внесок вченого полягає у розробці низки концептуальних положень, серед яких: нашу увагу привертають модель судово-економічної експертизи шахрайства; сукупність теоретичних чинників стратегії розвитку економічної експертизи, обумовлених реалізацією двох типів гіпотетичних реалій: бухгалтерських рішень і небухгалтерських факторів, з'ясування природи електронних об'єктів судово-економічної експертизи діджиталізованого облікового середовища².

Щодо правового осмислення теоретичних і загальнометодичних положень судової економічної експертизи, то тут також спостерігається певна наукова розробленість. Ці питання в контексті економічної експертизи документів фінансово-кредитних операцій вивчала К. І. Говорова (2021).

У галузі бухгалтерського обліку, аналізу й аудиту проведено теоретико-практичні аспекти організації судово-бухгалтерської експертизи. Цим питанням та деяким іншими присвячено роботи Н. А. Остап'юк (2006), І. А. Панченко (2007), Н. Є. Стельмах (2016) та ін. Правові аспекти

¹ Прокопанич Г. К. Використання спеціальних знань в господарському судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. С. 167–168.

² Іванков В. М. Методологія, організація та обліково-аналітичне забезпечення судово-економічної експертизи : дис. ... д-ра економ. наук : 08.00.09. Житомир, 2024. С. 28–30.

використання спеціальних бухгалтерських знань під час розслідування злочинів, зокрема, економічних досліджено в роботах Н. Я. Дондик (2006), Г. П. Дондик (2011) та ін.

Висновки. Представники юридичних та економічних наук уже тривалий час визнаючи актуальність проблематики використання спеціальних знань у розслідуванні та судовому розгляді кримінальних правопорушень, розроблюють, удосконалюють та розвивають наукові положення у межах цієї проблематики. Низка теоретичних положень, розроблених упродовж останнього двадцятиріччя, стосуються загальних засад використання спеціальних знань у кримінальному провадженні або ж окремих галузевих засад, як-то участь спеціаліста в слідчих (розшукових) діях чи залучення експерта до проведення певного виду експертного дослідження. Досі недослідженими є питання використання спеціальних знань під час розслідування контрабанди, протидії господарській діяльності, доведення до банкрутства та банку до неплатоспроможності, маніпулювання на енергетичному й організованому ринках, розголошення комерційної, банківської та інсайдерської інформації, пов'язаних із приватизацією та пов'язаних із обігом цінних паперів. Не розроблено наразі і наукові рекомендації щодо використання спеціальних знань під час судового розгляду досліджуваної групи кримінальних правопорушень.

Стан наукової розробленості проблематики використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та їх судового розгляду є недостатнім, тому що в теорії вітчизняної науки переважно дослідженню піддавалися лише окремі її складові. З огляду на це, в умовах реформування правової системи, задля вдосконалення правозастосовної практики, набуло актуальності завдання щодо розроблення теоретико-правових і праксеологічних основ використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та їх судового розгляду на підставі системного розгляду та юридичного аналізу доктринального доробку, міжнародного та національного законодавства і практики його застосування. Вирішення цього завдання сприятиме якісному вдосконаленню теоретичних положень і практичних засад використання спеціальних знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... доктора юрид. наук. Харків, 2001. 407 с.
2. Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Дніпро, 2024. 236 с.

3. Іванков В. М. Методологія, організація та обліково-аналітичне забезпечення судово-економічної експертизи : дис. ... д-ра економ. наук: 08.00.09. Житомир, 2024. 445 с.

4. Кікінчук В. В., Гусева В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків, 2020. 58 с.

5. Прокопанич Г. К. Використання спеціальних знань в господарському судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 197 с.

6. Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. Одеса : Гельветика, 2023. 452 с.

7. Тюленев С. А. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. №1 (92). С. 112–122. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10>.

8. Тюленев С. А. Можливості почеркознавчої експертизи у розслідуванні рейдерства. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. №14. С. 29–41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2024-14-3>.

9. Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 22 с.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2024

Vitalii OI. USATII,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Kharkiv, Ukraine)

SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEM USING SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES IN THE ECONOMIC ACTIVITY SPHERE

The article, based on the generalization of several theoretical developments carried out within the framework of legal and economic sciences, states that Ukrainian scientists develop, improve, and develop scientific provisions within the framework of the problems of using special knowledge during the investigation and trial of criminal offenses in the sphere of economic activity. It is found that several theoretical provisions developed over the past twenty years relate to the general principles of using special knowledge in criminal proceedings or to individual industry principles, such as the participation of a specialist in subsequent (detective) actions or the involvement of an expert in conducting a certain type of expert research. It was determined that the issues of using special

knowledge during the investigation of smuggling, countering economic activity, bringing to bankruptcy and insolvency of a bank, manipulation in the energy and organized market, disclosure of commercial, banking, and insider information, and criminal offenses related to privatization. and associated with the circulation of securities are unexplored.

It was determined that the state of scientific development on the issue of using special knowledge during the investigation of criminal offenses in the field of economic activity and their judicial review is insufficient. In the theory of domestic science, only its individual components were mainly studied, and therefore, activation is required. Directions for further scientific research are outlined.

Key words: *criminal offense, economic activity, economic crime, banking activity, special knowledge, forensic support, expert, specialist.*